
ΣΥΜΜΙΚΤΑ

CRITICAL NOTES II

1. Phot. α 192 †ἀγλαί†· δμμα. Εὐριπίδης (fr. 1122 N²).

In *Ἑλληνικά* 34 (1982/3) 287, commenting extempore on the above entry I surmised that it might well be that the correct reading was ἀγλαί· δμμα<τα> and I referred to Eur. *Andr.* (lyr.) 1179/80, where ἀγλαί = the eyes. However, the same suggestion was made by P. Papageorghiou more than a century ago (*Κριτ. καὶ ἔρμην. εἰς τὰ ἀποσπ. τῶν Ἑλλήνων τραγικῶν ποιητῶν*, Leipzig 1880, p. 48-49). To that example may be added from *Rhesus* 736/7 κατ' εὐφρόνην ἀμβλῶπες ἀγλαί· κού σε γιγνώσκω τορῶς. The same term is also used metaphorically in Plato *Rep.* 540a καὶ ἀναγκαστέον ἀνακλίναντας τὴν τῆς ψυχῆς ἀύγην εἰς αὐτὸ ἀποβλέψαι τὸ πᾶσι φῶς παρέχον...

Besides the above uses, recorded in *LSJ* s.v. ἀύγή, we now have *P. Oxy* LII (1984), no 3647 (add. to 1364), from an early third century papyrus of Antiphon, *περὶ ἀληθείας* col. iii,6 καὶ τῇ ἀύγῃ / μετὰ τῆς ὄψε/ως ὀρῶμεν (= and through the eye we are able to see with the help of the eyesight) where ἀύγῃ means virtually δμματι as the context shows: l. 3 sq. τῇ ἀκοῇ τοὺς φθόγγους εἰσδεχόμεθα· καὶ τῇ ἀύγῃ μετὰ τῆς ὄψεως ὀρῶμεν· καὶ ταῖς χερσὶν ἐργαζόμεθα· καὶ τοῖς ποσὶν βαδίζομεν. For this use of ἀύγῃ cf. the use of ὄψις (= power of sight or seeing) by Antiphon himself: 87 B 1 D.K. ὄψει ὀρᾶ <ὀρῶν> and 7 τῇ ὄψει οἶον τοῖς ὀφθαλμοῖς.

2. Xen. *Hell.* 7.5.14 ἐνταῦθα ἠύρισκοντο πολλαὶ μὲν κλῖναι, πολλὰ δὲ κιβώτια, πολλαὶ δὲ βίβλοι γεγραμμέναι καὶ τᾶλλα πολλὰ ὅσα ἐν ξυλίνοις τεύχεσι ναύκληροι ἄγουσιν.

The article in τᾶλλα, as it stands, offends; either καὶ τᾶλλα {πολλὰ} ὅσα ... or καὶ {τ}ᾶλλα πολλὰ ὅσα ...

3. Stob. *Flor.* 4 p. 539,9 Δ, 70,103 (70,13 Mein.) Ἀντιπάτρου ἐκ τοῦ περὶ γυναικῶς συμβιώσεως fr. 62 Arg.: πρῶτον μὲν χρῆ τὴν μνηστείαν μὴ εἰκῆ ποιήσασθαι ἀλλὰ πάνυ πεφροντισμένως, μὴδ' εἰς πλοῦτον μὴδ' εἰς ὀγκοῦσαν εὐγένειαν μὴδ' εἰς ἄλλην χ ἄ σ μ η ν μὴδεμίαν ἀποβλέπειν, μὴδὲ μὰ Δία εἰς κάλλος· καὶ γὰρ τοῦτο ὡς ἐπὶ πᾶν ὄγκον καὶ δεσποτικὸν ἦθος περιποιεῖ· ἀλλὰ πρῶτα μὲν τὸ τοῦ γονέως ἐξετάζειν ἦθος καὶ τρόπον, εἰ πολιτικὸς καὶ ἀφορτος

<καί> εὐγνώμων, ἔτι δὲ σώφρων καὶ δίκαιος, ἐπὶ δὲ τούτοις ἀκενόσπουδος καὶ † ἔχνοσ καὶ τὰ ἄλλα <ἀ> περὶ τοῦ ποίους τινὰς φίλους κτᾶσθαι δεῖ παραγγέλλεται...

6-7 καὶ ἄλιχνος ci. Halm, καὶ <κατ'> ἔχνος Arnim, καὶ ἄτεχνος non dolosus Hense.

Though the rendering of χάσμη in *LSJ* s.v. 'object of idle gazing, gazing-stock' would give some sense to the passage, it would perhaps be better to emend χάσμη into χραΐσμη, to the sense that when one makes courtship (or betrothal?) one must not pay attention to richness, nobility of birth or any other convenience. χραΐσμη is a rare poetic word but very appropriate in this context. On the other hand, ἔχνος has not been satisfactorily emended; if we take into account the fact that the adjectives used in the passage are somewhat synonymous and that the author is a stoic philosopher, ἄτυφος would seem to me to suit the passage.

4. Stob. *Flor.* 3, p. 299,10; 6,53 (6,46 Mein) περὶ ἀκολασίας. ἐν ταυτῷ (i.e. Πλουτάρχῳ) (fr. xx 5 Wytttenb.): ... ἅπασα δὲ κακία ὄρασθαι γυμνῆ φυλάττεται σκέπην προβαλλομένη τὰ πάθη. ἀποκόψαντες οὖν αὐτὰ γυμνάς βλέπομεν τὰς ἡδονὰς: μεθύουσιν εἰς ἀναισθησίαν, λαγνεύουσιν εἰς † αἰῶνα, καθεύδουσιν εἰς † ἔργα, οὐκ ἐπιστρέφονται πόλεων, οὐ φροντίζουσι γονέων, οὐκ αἰσχύνονται νόμους.

3 εἰς αἰῶνα LM^dA corrupte: εἰς μωρίαν Jacobs *lect. Stob.* p. 56 probante Duebnero, εἰς ἀτονίαν Meineke v. IV p. lvii, εἰς ἔω Usener *annal. philol.* 1889 p. 381, εἰς μανίαν Hense 3-4 εἰς ἔργα LM^dA: εἰς ἀεργίαν Duebner, εἰς ἐσπέραν Usener; sana fortasse haec esse monet Buecheler *variata oratione lepidae fiunt argutiae*: 'libidinantur ad vitam, dormiunt ad opera'

4 πόλεως mavult Duebner

Instead of the crux εἰς † αἰῶνα it seems to me that the appropriate reading, as regards both structure and meaning, is εἰς ὑνίαν. ὑνία, a somewhat rare word, expresses the last stage of drunkenness in Epich. 148 ἐκ δὲ πόσιος κῶμος, ἐκ κώμου δ'... ὑνία. Here ὑνία, if accepted, would refer to the wantonness for which, among other things, the pig was the symbol. Clemens (*Strom.* 2) says that its flesh was reserved for those who gave way to pleasures, and Circe used to transform into pigs those who importuned her sexually. Clemens (*Protr.* I 4,1) also says that the ἡδονικοὶ ἄνθρωποι were called pigs, cf. Phot. *Bibl. cod.* 242, p. 350 a 17 ἐν πάσῃ ὑνείᾳ (read ὑνία) καλινδουμένην.

1. Cf. also Clem. *Protr.* X 92,4 Οἱ δὲ σκωλήκων δίκην περὶ τέλματα καὶ βορβόρους, τὰ ἡδονῆς βεῖματα, καλινδούμενοι ἀνοήτους καὶ ἀνοήτους ἐκβόσκονται τρυφάς, ὑώδεις τινες ἄνθρωποι. "Υες γὰρ, φησίν, 'ἡδονται βορβόρῳ' μᾶλλον ἢ καθαρῷ ὕδατι καὶ 'ἐπὶ φορυτῷ μαργαίνουσιν' κατὰ Δημόκριτον. (5) Μὴ δῆτα οὖν, μὴ δῆτα ἐξανδραποδισθῶμεν μηδὲ ὑώδεις γενώμεθα...; Stob. *Flor.* 3, p. 288,3; VI 23 Μουσωνίου ἐκ τοῦ Περί ἀφροδισίων... Ἰνα οὖν ἐῷ τὴν ἀδικίαν, ἀλλ' ἀκολασίαν γε πᾶσα ἀνάγκη πάντως προσεῖναι τῷ ἡττωμένῳ αἰσχρᾶς ἡδονῆς καὶ χαίροντι τῷ μολύνεσθαι ὡσπερ αἱ ὕες...

5. Φρυνίχου τοῦ Ἀραβίου *Σοφιστ. Προπαρ.* ed. de Borries ἀφηλικέστεροι: οἱ πρεσβύτεροι, ὡς ἄπο τῆς ἡλικίας ὄντες. ἡλικίαν γὰρ ἔλεγον {καὶ} τὴν νεότητα οἱ ἀρχαῖοι...

ἡλικία did not mean exclusively νεότης in Attic dialect; 'youth' was only one of various meanings it had, cf. πᾶσα ἡλικία (= every age). Here οἱ ἄπο τῆς ἡλικίας ὄντες (= those who are (in age) far from the 'military age') is the opposite of the well known οἱ ἐν (τῇ) ἡλικίᾳ (= those of military age). Therefore καὶ should stand in the above text.

6. Euseb. *Paep. Evang.* X 3.17 ἡ ὡς τὰ περὶ βασάνων εἰρημένα παρ' Ἰσαίῳ ἐν τῷ περὶ τοῦ Κύλωνος κλήρου.

Isaeus' manuscripts unanimously give the form Κίρωνος. In Harpocratio's lexicon the forms κήρωνος, σκίρωνος, σκύρωνος, ἤρωνος occur and only once, in the entry ἐν Λίμναις Διονύσιον Ἰσαῖος περὶ τοῦ Κίρωνος κλήρου, is the correct Κίρωνος given. In Eusebius too the form Κίρωνος should be written in place of Κύλωνος.

7. Synesius, *φαλ. ἐγκ.* 4 D Terzaghi οὐ δὴ καταισχυῶ τὰ πάτρια τῶν ἀγρῶν, οὐδὲ φανοῦμαι στρογγύλλων λογάρια...

In a short article entitled Against Leocrates §§ 76-78, *Ἀθηνᾶ* 62 (1958) 85, I referred to a few passages which alluded to the oath taken by the Athenian epheboi at the temple of Aglauros when they were receiving their weapons from the state. In the above sentence Synesius obviously imitates the same text, particularly its beginning: οὐ καταισχυῶ ὄπλα τὰ ἱερά, οὐδ' ἐγκαταλείψω... The imitation goes on two levels: first the verb οὐ καταισχυῶ, and then the turning of the structure οὐ καταισχυῶ..., οὐδέ...

8. Hesych. a 2740 ἀλακῶσαι ἀθροῖσαι.

Latte asks himself whether the correct form is ἀλιακῶσαι and collates gl. 2973 Ἀλιακτῆρ' τόπος, ἐν ᾧ ἀθροίζονται. [οἱ] Σικελοί. Besides the fact that gl. 2973 is itself suspect —it was deleted by Wilamowitz— a simpler solution gives good sense, namely ἀλεᾶσαι ἀθροῖσαι², cf. 2813 ἀλεάζω ἀθροίζω. In such a case the mistaken form would have been the result of a misreading.

9. Suda e 536 σκάνδιζ· θηλυκόν. λάχανον ἄγριον ... σκάνδικα οὖν λάχανα, οὐ τὰ ἐκ τῶν κηπίων, ἀλλὰ τὰ αὐτομάτως φυόμενα...

2. The same correlation was made in *TLGr* s.v. ἀλεάζω.

The ἄγριον λάχανον mentioned is σκάνδιξ, ἤ; the explanation λάχανα indicates a noun in the plural. The form needed seems to be σκάνδικα<ς>. σκάνδικα is in place in the quotation from Aristoph. *Ach.* 478 mentioned later on in Suda's entry but not in the explanation quoted above.

10. Athen. III 118 c K. τοὺς δὲ προσαγορευομένους φησὶ μύλλους ὑπὸ μὲν τινων καλεῖσθαι ἀγνωτίδια, ὑπὸ δὲ τινων πλατιστάκουσ ὄντας τοὺς αὐτοὺς, καθάπερ καὶ τὸν χ ε λ α ρ ῖ η ν· καὶ τοῦτον ἕνα ὄντα ἰχθὺν πολλῶν ὀνομασιῶν τετυχηκέναι· καλεῖσθαι γὰρ καὶ Βάκχον καὶ ὀνίσκον καὶ χελλαρίην. οἱ μὲν οὖν μείζονες αὐτῶν ὀνομάζονται πλατίστακοι, οἱ δὲ μέσσην ἔχοντες ἡλικίαν μύλλοι, οἱ δὲ βαιοὶ τοῖς μεγέθεσιν ἀγνωτίδια.

3 χελλάρην ACE: corr. Di, cf. Euthedemi locus VII 315 f.

The form χελλαρίην is not certain; the passage of Euthydemus (Athen. VII 315f.), from which Dindorf emended, gives γελαρίην (γαλλερίην C), which shows that it should itself be twice emended into γελλαρίην as the reading of ms C and related forms indicate: Dorion in Athen. VII 315f. γαλλερίας, ὃν καλοῦσὶ τινες ὀνίσκον τε καὶ μάξινον³ (v. ll. μάζινον, ξυξίνον). The same fish occurs elsewhere in the form καλλαρίας, Arcestr. fr. 14, Opp. *H* 1.105 and Hesych. l.c. Consequently, χελλάρην should probably be emended into γελλαρίην. See also Chantraine, *Dict. Et.* s.v. καλλαρίας and for the fish itself Thompson, *Greek Fishes* s.v.

11. Athen. 298c ὀχεύονται δὲ (αἱ ἐγγέλεις) συμπλεκόμεναι κατ' ἀφίᾳσι γλοιῶδες ἐξ αὐτῶν, ὃ γενόμενον ἐν τῇ ἰλίῳ ζωογονεῖται.

It would seem that something fell out, i.e. ἀφίᾳσι <τι> γλοιῶδες ἐξ αὐτῶν... Cf. also Gulick's translation (Loeb): emit a glutinous *substance*.

12. Athen. VII 299f 'Αναξανδρίδης δ' ἐν Πόλεσι πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους ἀποτεινόμενος τὸν λόγον φησὶν (II 150, 5-6 K.)

τὴν ἔγγελυν μέγιστον ἡγεῖ δαίμονα,
ἡμεῖς δὲ τῶν ὄψων μ ε γ ι σ τ ο ν παρὰ πολὺ.

Here the second μέγιστον is very probably a mistaken repetition from l. 5, as what is needed here is something like κράτιστον (= most excellent) or ἄριστον (= best). Cf. Arcestr. fr. 18 = Athen. VII 298e κρατίστη and Aristoph. *Ach.* 889 κρατίστην ἔγγελυν.

3. This in turn is suspect as is shown by Hesych. s.v. λαζίνης· χαραδρίας, καλλαρίας ἰχθῆς. Cf. also *LSJ* s.v. μάξινοις. χαραδρίας is itself unrecorded in *LSJ*, whereas χαρααίας is recorded only from *Geop.* 20.7.1.

13. Athen. IX 407d Τιμοκλῆς ὁ τῆς κωμωδίας ποιητῆς (ἦν δὲ καὶ τραγωδίας)...

Perhaps: ἦν δὲ καὶ <ἕτερος> τραγωδίας (ποιητῆς) with the notion that the comic poet and the tragedian was not the same person. This is now the prevailing view cf. S. Th. Wagner, *Symbolarum ad com. gr. hist. crit. capita quattuor*, dissert. Lips. 1905, 63; A. Körte, *Gnomon* 8 (1932) 302-303; W. Aly, *RE VI A, 1* (1936) 1260-1262; *Kl. Pauly* s.v. Timokles.

University of Thessaloniki

N. C. CONOMIS

ΣΤΟ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ, Δ'

I. Μνασάλλης 2655-2658 Gow-Page (= Παλατ. Ανθολ. 9, 70)

τραῦλα μινυρομένα, Πανδιονὶ παρθένε, φωνᾷ,
 Τηρέος οὐ θεμιτῶν ἀψαμένα λεχέων¹,
 τίπτε παναμέριος γοάεις ἀνὰ δῶμα, χελιδοῖ;
 παύε', ἐπεὶ σε μένει καὶ κατόπιν δάκρυα.

Οἱ Gow και Page² σημειώνουν σχετικά με τον τελευταίο στίχο του επιγράμματος: «The meaning is obscure. Philomela's sorrow as a mythological character may be supposed to have been ended by her metamorphosis, and the words can hardly mean anything but 'cause for lamentation awaits you hereafter'. Perhaps he means that birds too have troubles, or, more menacingly, that he will drive her away or destroy her nest». Πιστεύω, ωστόσο, ὅτι το απειλητικό νόημα που θέλουν να προσδώσουν στην αιτιολογική πρόταση οἱ εκδότες θα εξαγόταν αβίαστα και σαφέστερα, αν η λέξη κατόπιν δεν συνοδευόταν ἀπό το καὶ που δείχνει ὅτι ο θρήνος του χελιδονίου θα συνεχιστεῖ αμείωτος και στο μέλλον. Αν, επομένως, ο ποιητῆς ἤθελε να διατυπώσει απειλή, τότε θα περιμέναμε μια ἄλλη λέξη, και ὄχι το κατόπιν, για να δηλωθεῖ ὅτι, πέρα ἀπό τη μυθολογική συμφορά της χελιδόνας,

1. Για τον μῦθο του Τηρέα βλ. το ἄρθρο του Ν. Χ. Χουρμουζιάδη, Sophocles' Tereus, *Studies in Honour of T. B. L. Webster*, Bristol 1986, σ. 134-142, ιδιαίτερα σ. 140 σημ. 8, ὅπου και η παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία.

2. *Hellenistic Epigrams*, II, Cambridge 1965, σ. 410. Πρβ. και P. Waltz - G. Soury, *Anthologie Grecque*, VII, Παρίσι 1957, σ. 28 σημ. 4, οἱ οποίοι επίσης δεν βρίσκουν ικανοποιητικό το τέλος του επιγράμματος και αναρωτιούνται: «De ce que Philoméla aura encore à gémir demain, s'ensuit il qu'elle ne doive pas se plaindre aujourd'hui?». Το επίγραμμα αυτό το μιμήθηκε ο Πάμφιλος Παλατ. Ανθολ. 9, 57.

θα προστεθούν και άλλες αιτίες θρήνου (υπονοούνται η εκδίωξη του πουλιού και η καταστροφή της φωλιάς του): στην περίπτωση αυτή όμως το αναμενόμενο νόημα θα ήταν «πάψε, γιατί σε περιμένουν πολύ περισσότερα δάκρυα», θα προσδοκούσαμε δηλαδή μια περαιτέρω ένταση της τωρινής θρηνητικής κατάστασης. Από την άλλη πλευρά, η διαπίστωση ότι «και τα πουλιά επίσης έχουν βάσανα» δεν εναρμονίζεται, νομίζω, ικανοποιητικά με το γενικότερο πνεύμα του επιγράμματος. Για τους λόγους αυτούς θα έτεινα να κατανοήσω αυτόν τον προβληματικό στίχο ως εξής: Ο Μνασάλλης προτείνει στο χελιδόνι να διακόψει για ένα διάστημα τον θρήνο του, να κάνει ένα προσωρινό διάλειμμα από τον ολόήμερο γόο του (το βάρος δηλαδή της ερώτησης και, κατά συνέπεια, ολόκληρου του επιγράμματος πέφτει, κατά τη γνώμη μου, στη λέξη *παναμέριος*), γιατί το κλάμα του δεν θα έχει τελειωμό, αφού από τη φύση της η φωνή του χελιδονιού έχει θρηνητική χροιά³. Σε αντίθεση δηλαδή με τους ανθρώπους, που το κλάμα τους φέρνει κάποια ανακούφιση και κόρο (πρβ. π.χ. *Ιλιάδα* Ψ 9-11 *Πάτροκλον κλαίωμεν· ὃ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων. / αὐτὰρ ἐπεὶ κ' ὄλοοιο τ ε τ α ρ π ὠ μ ε σ θ α γόοιο, / ἵππους λυσάμενοι δορπήσομεν ἐνθάδε πάντες*), το άμοιρο πουλί είναι καταδικασμένο σε ατελεύτητο θρήνο, και γι' αυτό θα του έκανε καλό μια προσωρινή διακοπή. Αν η ερμηνεία αυτή είναι σωστή, τότε πρέπει να εκλάβουμε την αιτιολογική πρόταση ως ταυτόσημη με τα ακόλουθα χωρία από τον *Προμηθέα Δεσμώτη* του Αισχύλου: *νῦν δ' οὐδέν ἐστι τέρμα μοι προκείμενον / μόχθων* (755-6): *τοιούδε μόχθου τέρμα μή τι προσδόκα* (1026).

II. Φιλήμονος κωμικού απ. 67 Κ.

Είναι γνωστός ο μεγάλος θαυμασμός που έτρεφε ο κωμικός ποιητής Φιλήμων για τον Ευριπίδη. Η βιογραφία του τραγικού ποιητή⁴ μάς παρέδωσε τους εξής χαρακτηριστικούς στίχους του Φιλήμονα (απ. 130 Κ.):

*εἰ ταῖς ἀληθείαισιν οἱ τεθνηκότες
αἴσθησιν εἶχον, ἄνδρες, ὥς φησὶν τινες,
ἀπηγξάμην ἂν ὥστ' ἰδεῖν Εὐριπίδην⁵.*

Τη μεγάλη εκτίμηση του Φιλήμονα για τον Ευριπίδη πρέπει επίσης να εκφράζει

3. Για τη θρηνητική φωνή της χελιδόνας βλ. τα χωρία της αρχαίας λογοτεχνίας που συγκεντρώνει ο D'Arcy W. Thompson, *A Glossary of Greek Birds*, Λονδίνο - Οξφόρδη 1936, σ. 321.

4. E. Schwartz, *Scholia in Euripidem*, I, Βερολίνο 1887, σ. 6, 15-16.

5. Βλ. A. Henrichs, *The Last of the Detractors: Friedrich Nietzsche's Condemnation of Euripides*, *GRBS* 27 (1986) 369-397, ιδιαίτερα σ. 383 με τη σημ. 53, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

και το απ. 50 Page⁶:

Εύρι[πί]δης πού [φη]σιν· οὔτως, [ὄς] μόνος
δύ[να]ται λ[έ]γε[ι]ν.

Αυτός ο θαυμασμός γίνεται ιδιαίτερα αισθητός στο απ. 79 Κ. από την κωμωδία *Στρατιώτης*, όπου οι δύο πρώτοι στίχοι αποτελούν σαφή ανάμνηση των στίχων 57-8 από τη *Μήδεια* του Ευριπίδη⁷. Ακόμη μια εμφανή ανάμνηση Ευριπίδειων στίχων θα εντοπίζαμε στο απ. 67 Κ. από την κωμωδία *Πτωχή* ή *Ροδιά*⁸:

Ἄρτεμι, φίλη δέσποινα, τοῦτόν σοι φέρω,
ὦ πότνι, ἀμφιφῶντα καὶ σπονδήσιμα.

Εδώ ο κωμικός ερανίζεται φράσεις από τους στίχους 73-4 και 82 του *Ιππολύτου*. Ο αγνός νέος προσφέρει στην προστάτισσά του Ἄρτεμη ένα στεφάνι προφέροντας τα εξής λόγια:

σοὶ τόνδε πλεκτὸν στέφανον ἐξ ἀκηράτου
λειμῶνος, ὦ δέσποινα, κοσμήσας φέρω.

Και λίγο παρακάτω (82) αποστρέφεται προς τη θεά: ἄλλ', ὦ φίλη δέσποινα.

III. Ηράκλειτος στον Αλκίφωνα:

Η επίδραση που άσκησε η ηρακλείτεια σκέψη στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία γίνεται φανερή από τα άφθονα παραθέματα (γνήσια ή μη) και τις πολυάριθμες αναφορές ή μιμήσεις που συναντούμε σε συγγραφείς διαφόρων εποχών και διαφορετικών γραμματολογικών ειδών⁹. Δεν μας εκπλήσσει, επομένως, το γεγονός ότι ένας λόγιος συγγραφέας όπως ο Αλκίφρων¹⁰ σε μια επιστολή του (I 4 Schepers) προβαίνει, κατά πάσα πιθανότητα, στην αντιστροφή μιας γνωστής ηρακλείτειας άποψης. Συγκεκριμένα, ο Κυμόθοος γράφει στην Τριτωνίδα (τα πλαστά ονόματα αποστολέα και παραλήπτη προειδοποιούν, ασφαλώς, τον αναγνώστη για το θαλασσινό θέμα της επιστολής) ότι η ζωή του είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το υγρό στοιχείο: ἡμῖν δὲ οἷς ὁ βίος ἐν ὕδασι θάνατος ἢ γῆ καθάπερ

6. D. L. Page, *Select Papyri*, III, *Literary Papyri. Poetry*, London-Cambridge (Mass.) 1941, σ. 239 σημ. c: «The Greek probably means 'the only good writer'».

7. Βλ. πρόχειρα Μ. Α. Γκομπάρα, *Ο κωμικός ποιητής Φιλίμων*, διατρ., Ιωάννινα 1986, σ. 393.

8. Βλ. Γκομπάρα, *ό.π.*, σ. 359 κ.ε., ο οποίος όμως δεν εντοπίζει την ανάμνηση.

9. Βλ. R. Mondolfo - L. Tarán, *Eraclito. Testimonianze e imitazioni*, Φλωρεντία 1972.

10. Για τον συγγραφέα βλ. B. P. Reardon, *Courants littéraires des IIe et IIIe siècles après J.-C.*, Παρίσι 1971, σ. 180-185. Σχετικά με τα δάνεια του Αλκίφωνα από την προγενέστερη λογοτεχνία βλ. ιδιαίτερα σ. 181 σημ. 56.

τοῖς ἰχθύσιν ἤκιστα δυναμένοις ἀναπνεῖν τὸν ἀέρα. Το νόημα των λόγων του Κυμοθόδου είναι σαφές: Δεν πρόκειται να εγκαταλείψει τη θαλασσινή ζωή, γιατί είναι τόσο εξοικειωμένος μαζί της όσο και το ψάρι μέσα στο νερό. Το αντιθετικό ζεύγος, ωστόσο, βίος-θάνατος και η σύναψή του με φυσικά στοιχεία (ὕδωρ-γῆ) ανακαλούν στη μνήμη μας —και ενδεχομένως στη μνήμη και του λόγιου αναγνώστη της αρχαιότητας— τη γνωστή άποψη του Ηρακλείτου ότι θάνατος για την ψυχή (το κέντρο της ζωής) είναι το υγρό στοιχείο (πρβ. απ. 36, 117, 118 D.-K.¹¹).

Εκτός όμως από τον υπαινιγμό στον Ηράκλειτο, στην επιστολή λανθάνει και κάποια πολεμική εναντίον της διδακτικής ποιητικής παράδοσης, η οποία πάντοτε προτιμούσε την ασφάλεια του αγρού από την επικίνδυνη ναυσιπλοία¹², και η παράδοση αυτή εγκαινιάζεται, βέβαια, με τα *Έργα και ημέρες* του Ησιόδου¹³. Αυτήν την παράδοση, εξάλλου, απηχεί και η τρίτη επιστολή του Αλκίφρονα, η οποία προηγείται από την επιστολή που μόλις σχολιάσαμε. Συγκεκριμένα, ο Γλαύκος γράφει στη Γαλάτεια: *χρηστὸν ἢ γῆ καὶ ὁ βῶλος ἀκίνδυνον, χαλεπὸν ἢ θάλαττα καὶ ἡ ναυτιλία ῥιψοκίνδυνον· ὀρθῶς ἐγὼ τοῦτο κρίνω πείρα καὶ διδασκαλία μαθῶν*. Η διδασκαλία παραπέμπει, ασφαλώς, όχι μόνο στην πατρική ή τη φιλική συμβουλή αλλά και στη γνώση της λογοτεχνικής παράδοσης. Το γεγονός ότι οι δύο συνεχόμενες επιστολές αντιφάσκουν δεν πρέπει να μας προβληματίσει, γιατί είναι συνηθισμένη πρακτική των αρχαίων επιστολογράφων να συνθέτουν ζεύγη επιστολών με αντίθετο περιεχόμενο¹⁴.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΔΑΝ. Ι. ΙΑΚΩΒ

11. Για την ερμηνεία των αποσπασμάτων αυτών βλ. τα υπομνήματα των M. Marcovich (Merida 1967), C. H. Kahn (Cambridge 1979), M. Conche (Παρίσι 1986), T. M. Robinson (Τορόντο 1987) και του E. Ρούσσου (Αθήνα 1987), καθώς και τη διδακτορική διατριβή του Θ. Βέικου, *Ο θάνατος στη σκέψη του Ηρακλείτου*, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 53-79. Στα αποσπάσματα αυτά ανάγεται προφανώς η ανεκδοτολογική πληροφορία ότι ο φιλόσοφος πέθανε από υδρωπικία. Για σχετική βιβλιογραφία για τον θάνατο του Ηρακλείτου βλ. Mondolfo-Tarán, *ό.π.*, σ. 18 σημ. 8.

12. Βλ. A. C. van Grytenbeek, *Musonius Rufus and Greek Diatribe*, Assen 1963, σ. 129 κ.ε. και P. W. van der Horst, *The Sentences of Pseudo-Phocylides*, Leiden 1978, σ. 219, όπου συγκεντρώνονται τα παράλληλα χωρία, χωρίς όμως να γίνεται αναφορά στον Αλκίφρονα.

13. Βλ. M. L. West, *Hesiod, Works and Days*, Οξφόρδη 1978, σ. 313-314 (σχόλιο στον στίχο 618), όπου και άφθονα παράλληλα.

14. Βλ. σχετικά E. L. Bowie στο έργο των P. E. Easterling - B. M. W. Knox (εκδ.), *The Cambridge History of Classical Literature, I, Greek Literature*, Cambridge 1985, σ. 680.

THE VILLAGE ΠΡΗΚΤΙΣ*

The present papyrus, described in 1903 as no. 10266 by B. P. Grenfell and A. S. Hunt in their *Catalogue général des antiquités égyptiennes du musée du Caire*, N°s 10001-10869, *Greek Papyri*, Le Caire 1903, concerns the village Πρῆκτις. It contains a list of tax-payers. The names of 90 persons paying tax and of 67 fathers of tax-payers are totally or partly preserved. With one exception (Poimen, son of Psonsnaus [line 95], who also appears in P. Cairo Preisigke 18.3) no other person mentioned in the present papyrus is attested in another text from Πρῆκτις. The names of the tax-payers are mostly given in the nominative but the scribe sometimes uses the genitive instead of the nominative (a well known phenomenon).

For the tax paid, see R. S. Bagnall's article P. Oxy. XVI 1905, SB V 7756 and Fourth-Century Taxation, *ZPE* 37 (1980) 185 ff.

With the exception of one reference to Πρῆκτις¹ in the *Notitia Dignitatum* (31.57) all texts which mention this village date to the fourth century A.D.² On palaeographical grounds the papyrus published in this article has also to be assigned to the same century. The not unique fact that a village, in our case Prektis, appears only in fourth-century A.D. documentation does not imply that it did not exist before that time. This fact has to be ascribed to chance.

It is likely that the present papyrus, like BGU I 21 and P. Cairo Goodspeed 12, was directed to the praepositus pagi of the 15th pagus of the Hermopolite nome, in which pagus Prektis was situated. R. S. Bagnall (*BASP* 20, 1983, 6) remarks that many of our fourth-century A.D. Hermopolitan texts come from the archive of Aurelios Asklepiades, praepositus of the 15th pagus in A.D. 340. I think it highly

---

* I wish to thank Dr. K. Versteegh, director of the Nederlands Instituut voor Archaeologie en Arabische Studien in Cairo, who provided me with a photograph of this text. I also want to thank the authorities of the Egyptian Museum at Cairo for their permission to publish this text here.

1. Cf. M. Drew-Bear, *Le nome Hermopolite: Toponymes et sites* (ASP 21), Missoula 1979, 222 f.; A. Calderini - S. Daris, *Dizionario dei nomi geografici e topografici dell'Egitto greco-romano*, IV.2, Milano 1984, 191. Since 1984 the following texts mentioning this village have appeared: CPR VII 17.5; SB XVI 12826. Cf. also G. M. Parássoglou, *Aegyptus* 67 (1987) 82 ff. In SPP XX 75 II 5 Πρ[ῆ]κτεως has to be read (cf. R. S. Bagnall, *BASP* 20 (1983) 7, note to line 4).

2. M. Drew-Bear, *op. cit.*, 222, lists also P. Oxy. XVI 1913.58 (τῶς μονάζ(ουσι) Πρύχθεως) as referring to this village. However, Πρῦχθις is a locality in the Oxyrhynchite nome and as such correctly listed in P. Pruneti, *I centri abitati dell'Ossirinchite. Repertorio toponomastico* (Pap. Flor. IX), Firenze 1981, 156. If M. Drew-Bear, *op. cit.*, 221 f., is correct in identifying ΠΡΕΤ and Πρῆκτις, the village appears also in documents of a later date. A. Calderini - S. Daris, *op. cit.*, 191, list also the sixth-century P. Lond. V 1673 as referring to Prektis. Cf., however, M. Drew-Bear, *op. cit.*, 223.

probable that Aurelios Asklepiades was the recipient of this report too.

The text breaks off at the right after column IV and we do not know how many more columns have been lost at that side. Unfortunately the present text cannot be used to establish how many people lived in fourth-century Prektis³. In SB XVI 12826 the komarchs of Prektis pay much more than the officials of the other villages mentioned in that text; the differences in the deliveries of wine, meat, barley, and chaff between Prektis, Krokodilon, and Admenthon⁴ in P. Lond. III 1251 (published by G. M. Parássoglou in *Aegyptus* 67, 1987, 82 ff.) do not allow to draw conclusions about the relative importance of these three villages; SB XIV 11594 is too mutilated for comparison between Prektis and Tiberiu. Anyhow, we do not know the size of the population of any of the villages mentioned in the three texts cited above.

Column I

Πρήκτεως	
κατ' ἀνδρα μερίδος α' Ἀπολων( )	
Σώτης Τεύκου	Ϸ/
4 Παροῦς Κάστορος	d/
Φῖβις Σώτου	α—
Κορνῆλις Τέχωνος	α—
Ἡρακλῆς Χώλου	αS/
8 Χῶλος Ἀτήριος	d/
᾽Ωρ[ο]ς Βο..ρτονος	αS/
Κάστορ'ος' ἀδελφός	βS/
Σώτης υἱός	α—
12 Ἀμμωνᾶς Καμητός	Ϸ/
Τέχων Ἡρακλῆτος	α—
Σιλβανός ἀδελφός	Ϸ/
↪ Κάστορος Ἀμμωνίου(υ)	—
16 ᾽Ωρος Ἀρκάθου	S/
Ἀπόλλων Χωοῦτος	α—
᾽Ωρος Πεκύσιος	α—
Ἀμμώνιος Σιλβανοῦ	α—

3. Cf. N. Lewis, *Life in Egypt under Roman Rule*, Oxford 1983, 67 ff.; S. Daris, I villaggi dell'Egitto nei papiri greci, in *Egitto e società antica*, Milano 1985, 211 ff.

4.	Prektis	Krokodilon	Admenthon
wine (xestai)	5,439	—	9,848
meat (litrai)	2,408	3,333	3,716
barley (artabai)	888	490	700
chaff (litrai)	40,000	23,500	23,366

20	Κάστορος ἀδελφός	ϕ/
	Κοπρέας Ὀνώφριος	α—
	Ἔωρος Ἡρακλῆτος	α—
	Σιλβανός ἀδελφός	ϕ/
24	ιθd/	

Column II

	Κάστορος Βελλῆτο[ς]	ϕ/
	Δῖος Κορνηλίου	α—
	Σιλβανός Παπήσιος	ad/
28	υἱοὶ Κορᾶτος	β
	Νεφερῶς Χωοῦτος{ος}	ϕ/
	Ἀμμώ<n>ιος Κορνηλίου	ϕ/
	Χωοῦς ἀδελφός	ϕ/
32	Νήμιος Παπήσιος	βd/
	Ἀμμώνιος Παπήσιος	d/
	Ἡρακλῆς ἀδελφός	βS/
	Σιλβανός Κάστορος	α—
36	Κεληλῦθις Ἔωρου	S/
	Παχώνσιος Σιλβανοῦ	α—
	Σώτης Ἡρακλῆτος	ϕ/
	Ἔωρος Ἀμμωνίου	α—
40	Ἔωρος Κάστορος	ϕ/
	Ἀτρῆς Νήμιος	S/
	Παράμμων καὶ Πε- κῦσις ἀδελφός	α—
44	Πεκῦσις Σώτου	α—
	Σιλβανός Παροῦτος	β
	Πεῆσις Περούσιος	ϕ/
	Σιλβανός Κάστορος	α—
48	[T]ευκοῦς ἀδελφός	βd
	κεS	

Column III

	Κορνήλιος ὁ πρε(σβύτερος)	αϕ/
	Κάστωρ Α[.]ρχυ.[ ]	βS/
52	Σώτης Κα[λ]αντίωνος	αS/
	Σώτης Σιλβανοῦ	α—
	Κορνήλιος Κάστορος	ϕ/
	Παχῦμις Πεσίριος	α—

56	Ἔρωρ Σιλβανοῦ	α—
	Τευκοῦς Τέχων[ο]ς	α—
	... λυς Καρᾶτος	β
	Κάστορορ Σιλ[β]ανοῦ	β
60	Σώτης Τευκοῦς	θ/
	Ἄμμώνιορ Πασοῦτορ	α—
	Σιλβαν<ό>ρ Δίου	α—
	Σιλβανόρ Πανεχῶτορ	α—
64	Πινουτίων Ἡρακλῆτο(ρ)	α—
	Λακλῆρ Κορνηλίου	α—
	Περούριορ καὶ Ἄτροῆρ	
	ἀδελφ[όρ]	α—
68	Σιλβανόρ Νεχῶτορ	θ/
	Κάστωρ Κανάιορ	α—
	Σαραπίων Αὐρηλιαγοῦ	θ/
	Ἄτροῆρ Τέχωνορ	θ/
72	Κανάιορ Χώλου	α—
	Πατώρ ἀδελφόρ	θ/
	κσd/	

Column IV

	Ἄτροῆρ Κάστο[ρορ]
76	Προῦρ Σιλβ[ανοῦ]
	Πευῆρ Χω[
	Ἔρωρ Πιε.[
	.. ρ. ορ ἀδελ[φόρ]
80	[Ἄ]μμῶνιρ [
	[Ἄ]λχιμάρ .[
	.[.]υ... [
	[Κ]εφαλαῶρ Τ.[
84	Τέχων Π[
	Ἡρακλῆρ Α[
	Κορνήλι[ορ]
	Πασώτηρ Τ[
88	Ὀλύμπιορ [
	Σώτηρ Σιλβ[ανοῦ]
	Δίορ Κάστορο[ρ]
	Τευκοῦρ Κρ[
92	Ἄρκωτορ [
	Σιλβανόρ Π[

Παμοῦνις [
 Ποιμῆν Ψ[ονσναῦτος
 96 Πανεσνεῦ[ς
 Σιλβανός [
 κ[

23: θ/ may have been corrected from d/ 27: d/ was added after α— had already been written 41: the symbol for (ἤμισυ) is written differently elsewhere in the text 48 βd: if d is really there, it is not marked as a fraction by an oblique

2 μερίδος α' Ἀπολων( ): on numbered μερίδες in the Hermopolite nome see M. Drew-Bear, *op. cit.*, 43 f. I cannot decide whether we are dealing with a first meris (of Prektis; this would have implications for the size of the village) or with a meris (πρότερον) Ἀπολων( ) (read Ἀπολλων( )). I assume that Ἀπολων( ) was abbreviated, the abbreviation being indicated by the long horizontal protruding from the ν.

3 Τεύκου: the proper name Τεύκης appeared for the first time in P. Vindob. Sijpesteijn 2 I [2] and II 4. Wrongly D. Foraboschi, *Onomasticon alterum papyrologicum*, 315b, lists this name as feminine. Cf. lines 48, 57, 60, 91.

4 Παροῦς: a seemingly not yet attested spelling of the proper name Παροῦς. Cf. line 45.

6 Τέχωνος: cf. lines 13, 57, 71, 84. The proper name Τέχων is not yet listed in the papyrological onomastica.

9. I cannot read or reconstruct the name of this Horos' father.

15. No amount is listed for Kastor, son of Ammonios. A horizontal stroke (not the υ of the father's name) replaces the amount. The sign in front of the name of the tax-payer draws attention to the fact that no amount is registered here.

16 Ἀρκώθου: cf. line 92. D. Foraboschi, *op. cit.*, 49b, lists the proper name Ἀρκότης (SB V 7705.1). On this mummy-label we read: Σεναρῶτις Ἀρκότου κτλ. In the light of the present text it seems likely that the nominative is Ἀρκωθός in the SB text as well. Cf., however, *ZPE* 14 (1974) 177.

21 Κοπρέας: for this proper name, see S. B. Pomeroy, Copronyms and the Exposure of Infants in Egypt, in *Studies in Roman Law in Memory of A. Arthur Schiller*, Leiden 1986, 147 ff.

24. The grand total is correct as it is also in lines 49 and 74.

25 Βελλῆτο[ς]: for this name, cf. H. C. Youtie, *Scriptiunculae*, II, Amsterdam 1973, 928, footnote 6.

27 Παπήσιος: cf. lines 32 and 33. This name is not yet listed in the papyrological onomastica.

28 Κορᾶτος: the proper name Κορᾶς is not yet listed in the papyrological onomastica.

29. On the photograph it looks as if the tax-payer's name is Νεφερώως, an unattested name.

32. The proper name Νῆνις is attested in P. Landlisten I 98 = II 300. Cf. line 41.

36 Κεληλυθίς: cf. the proper name Κελελυθίς.

37. The papyrological onomastica list the proper name Παχῶνσις only from P. Cairo Zen. IV 59745.47.

52. The proper name Καλαντίων is not yet listed in the papyrological onomastica. Cf. Κάλανδος/Κάλαντος.

65. The proper name Λακλῆς is not yet listed in the papyrological onomastica. Is it an error for 'Ηρακλῆς?

69 Κανάιος: cf. line 72. Are we dealing with the genitive of the attested proper name Κανάι(ς) or with a variant spelling of this name (in line 69 then nominative instead of genitive)?

85. Or 'Ηρακλῆς ἀ[δελφός?

University of Amsterdam

P. J. SIJPESTEIJN

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΖΕΤΖΗΣ ΚΑΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΦΡΟΔΙΣΙΕΥΣ

Από την εξέταση του πρόσφατα εκδεδομένου τμήματος της *'Εξηγήσεως τῆς 'Ιλιάδος* του Ιωάννη Τζέτζη¹ γίνεται φανερό ότι ο βυζαντινός λόγιος γνώριζε το έργο του Αλέξανδρου Αφροδισιέα (2ος/3ος αι. μ.Χ.) *'Ιατρικά άπορήματα και φυσικά προβλήματα* και ότι το χρησιμοποίησε για την συγκρότηση μερικών σχολίων του².

Τα χωρία όπου είναι μάλλον σίγουρο ότι ο Τζέτζης παραφράζει αποσπάσματα από το παραπάνω έργο του Αλέξανδρου Αφροδισιέα είναι τρία: πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι απόψεις που περιέχονται στα *'Ιατρικά άπορήματα*

1. A. Lolos, *Der unbekante Teil der Ilias-Exegesis des Iohannes Tzetzes (A 97-609)* [Beiträge zur klassischen Philologie, Heft 130], Königstein/Ts. 1981 (editio princeps). Παρατηρήσεις στην έκδοση δημοσίευσε ο Δ. Ι. Ιακώβ, Προκαταρκτικές προτάσεις για την έκδοση της «Εξήγησης» του Τζέτζη Α', *ΕΕΦΣΠΘ* 22 (1984) 143-189. Συμπληρωματικά για την «Εξήγηση» του Τζέτζη, *Έλληνικά* 35 (1984) 169-170. Προκαταρκτικές προτάσεις για την έκδοση της «Εξήγησης» του Τζέτζη, Β', *ό.π.* 36 (1985) 27-77. Στο περιθώριο ελληνικών χειμένων, Γ', *ό.π.* 37 (1986) 141.

2. Ο Αλέξανδρος Αφροδισιεύς δεν περιλαμβάνεται στις πηγές του Τζέτζη που επισήμανε ο H. Felber, *Quellen der Ilias-Exegesis des Joannes Tzetzes*, Zürich 1925 (Diss. inaug.), για το τότε γνωστό τμήμα της *'Εξηγήσεως*.

απαντούν και σε άλλα σημεία της *Ἐξηγήσεως*, οι απόψεις όμως αυτές είτε βρίσκονται με παρόμοια διατύπωση και σε άλλους συγγραφείς (μερικές μάλιστα αποτελούν κοινούς τόπους³) είτε απομακρύνονται φραστικά από το κείμενο των *Ἱατρικῶν ἀπορημάτων* τόσο ώστε να μην μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι και στα χωρία αυτά ο Τζέτζης είχε υπόψη του ειδικά αυτό το κείμενο⁴.

I

Στο πρώτο χωρίο δίνεται η εξήγηση της πυρώσεως των οφθαλμών κατά την διάρκεια μεγάλου θυμού. Αξιοσημείωτο είναι το ότι, ενώ ο Τζέτζης κάνει το σχόλιο παίρνοντας αφορμή από έναν στίχο της *Ἰλιάδος* (A 104), ο Αλέξανδρος Αφροδισιεύς τελειώνει την απάντηση σε σχετικό ερώτημα παραθέτοντας τον ίδιο στίχο της *Ἰλιάδος*.

Ἐξήγ. *Ἰλιάδ.* 14, 24 - 15, 2

Lolos:

*ἐκ τούτου δείκνυσιν [sc. Ὅμηρος]
ἀκρατῆ καὶ ὀργίλον τὸν Ἀγαμέμνονα ἐκ
τοῦ εἰπεῖν·*

*πυρὶ λαμπετόωντι ἔϊκτην [sc. ὄσσε]·
θυμὸς γάρ ἐστιν ζέσις
τοῦ περικαρδίου αἵματος,*

*ὅπερ περικάρδιον αἶμα
ἐκ θερμοῦ καὶ λεπτομεροῦς
ἀναφερόμενον πνεύματος
τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκπυροῖ
λεπτοφυεῖς ἔχοντας τοὺς ὀμένας καὶ διαφανεστάτους
καὶ ὑελοειδεῖς ὄντας.*

Ἱατρ. ἀπορ. 1, 102 [I, 35, 6-13

Ideler]:

Διὰ τί ἐπὶ τῶν ἁγαν ὀργιζομένων

*οἱ ὀφθαλμοὶ πυρώδεις γίνονται;
διότι θυμὸς ἐστι ζέσις
τοῦ περὶ τὴν καρδίαν αἵματος
καὶ θερμοῦ πνεύματος⁵*

*τοῦτο οὖν
ὡς λεπτομερές
ἀνώφορον γίνεται
καὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν*

διαφανεστάτων ὄντων φαίνεται...

*τοῦτο τοίνυν τὸ πάθος εἰδὼς καὶ Ὅμηρος
γινόμενον ἔφη ὄσσε δὲ οἱ πυρὶ λαμπετόωντι
ἔϊκτην⁶.*

3. Ὅπως, π.χ., ο ορισμός της φωνῆς ως πλήξεως τοῦ ἀέρος.

4. Η έρευνα περιορίσθηκε στα δύο πρώτα βιβλία των *Ἱατρικῶν ἀπορημάτων*, αυτά που έχουν εκδοθεί από τον I. L. Ideler, *Physici et Medici Graeci Minores*, τ. 1, Berolini 1841 (ανατύπ.: Amsterdam 1963), σ. 3-80.

5. Για τον ορισμό του θυμοῦ ως ζέσεως τοῦ περικαρδίου αἵματος βλ. και R. Renehan, Aristotle's Definition of Anger, *Philologus* 107 (1963) 61-74, όπου και πολλά παράλληλα χωρία, κυρίως από τους υπομνηματιστές του Αριστοτέλη. Πρέπει να σημειωθεί ότι πολλές φορές ο ορισμός του θυμοῦ αποτελεί και τον ορισμό της ὀργῆς· για την διαφορά θυμοῦ-ὀργῆς βλ. Renehan, *ό.π.* 64, υποσημ. 4.

6. Ομηρικούς στίχους ο Αλέξ. Αφροδισιεύς παραθέτει στις απαντήσεις των *Ἱατρικῶν*

II

Στο δεύτερο χωρίο παρατίθεται η πλατωνική εξήγηση⁷ για το σφαιροειδές σχήμα της κεφαλής.

'Εξήγ. 'Ιλιάδ. 45, 9-15 Lolos:

(οὐρανὸν νῦν τὴν κεφαλὴν
διὰ τὸ σφαιροειδὲς καλεῖ·
ᾧθεν καὶ Πλάτων ἢ 'Αριστοτέλης
ἢ τις ἕτερος⁸ [cod.: καὶ ἕτερα
Lolos] δανεισάμενος εἶπεν ὡς)

αὐτὴν μὲν [cod.: μετὰ Lolos]
τὴν κεφαλὴν σφαιροειδῆ διετύπωσεν
καθάπερ μικρὸν οὐρανόν,
τὸν δὲ ἐγκέφαλον
καθίδρυσεν
ἐν αὐτῇ [scripsi: αὐτῷ cod. et Lolos]
ἀπέριττον τε καὶ καθαρὸν

δοὺς αὐτῇ [sc. τῇ κεφαλῇ]
πόρους ἐπτὰ
κατὰ μίμησιν
τῶν κινουμένων ἀστέρων.

'Ιατρ. ἀπορ. 2, 67 [I, 76, 17-24

Ideler]:

(θεώρει δέ μοι ἕτερον ἔργον θεοῦ·
ἐπειδὴ γὰρ ταύτην [sc. τὴν ψυχὴν]
ἔμελλεν ἀπὸ σώματος οὐρανίου
καὶ θείου κατακλείειν σώματι
γηίνῳ, σοφίζεται τὴν κάθοδον
σχήματι, κατασκευῆ, χρώματι·)
αὐτὴν μὲν γὰρ
τὴν κεφαλὴν σφαιροειδῆ διετύπωσε,
καθάπερ μικρὸν οὐρανόν·
τὸν δὲ ἐγκέφαλον

λαμπρὸν καὶ ἀπέριττον
ἔταξε
δεδοκῶς αὐτῷ [sc. τῷ ἐγκεφάλῳ]
πόρους ἐπτὰ

τῶν κινουμένων ἀστέρων
τὸν ἀριθμὸν διατυπώσας⁹.

ἀπορημάτων ἄλλες δύο φορές: α) 1, 79 [I, 25, 18-22 Ideler]: ᾧθεν καὶ ὁ θεῖος "Ὀμηρος εἰδὼς τὰ μὲν δύο στοιχεῖα φεύγοντα ὡς λεπτομερῆ καὶ κουφότατα, τὰ δὲ δύο παραμένοντα εἶναι τοῖς νεκροῖς σώμασι, φησὶν ἄλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε ['Ιλιάδ. Η 99] β) 2, 66 [I, 74, 18-22 Ideler]: γίνωσκε γὰρ ὑπὲρ πάσας τὰς τροφὰς ιδιότητά τινα ἔχειν τὰ δύο ταῦτα [sc. ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος] πρὸς θρέψιν καὶ ῥῶσιν τῶν μορίων συμμετρῶς δεδόμενα [leg. διδ-], καθὼς ὁ θεϊότατος "Ὀμηρος μαρτυρεῖ λέγων· σίτου καὶ οἴνιοιο· τὸ γὰρ μένος ἐστί καὶ ἀλκή ['Ιλιάδ. Ι 706 καὶ Τ 161]. πρβ. 1, 26 [I, 11, 34-36 Ideler]: διὸ καὶ "Ὀμηρος 'Ὀδυσσεῖα μὲν βραχὴν καὶ φρόνιμον λέγει, Αἴαντα δὲ μακρὸν καὶ μωρότερον.

7. Βλ. Πλάτωνα, Τίμαιος 44 D· ἀκόμη, Μελέτιο μοναχό (9ος αι.), Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς 1 [J. A. Cramer, *Anecdota Graeca Oxoniensia*, τ. 3, Oxford 1836 (ανατύπ.: Amsterdam 1963), σ. 60], καὶ Λέοντα ἱατρό, *Σύνοψις εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων* 33 [CMG X, 4 (1969), 28, 29 - 30, 2 Renehan].

8. Δηλαδή ο Αλέξανδρος Αφροδισιεύς.

9. πόρους ἐπτὰ τῶν κινουμένων ἀστέρων τὸν ἀριθμὸν διατυπώσας] πρβ. 2, 47 [I, 66, 8-10 Ideler]: ὅτι δὲ τέλειος ὁ ἐπτὰ καὶ ὁ δέκα τῆ φύσει ἀριθμὸς, δῆλον ἐκ τοῦ διοικεῖν τὸν θεὸν τὸν περίγειον κόσμον ἐπὶ τὰ ἀστροῖς, καὶ Λέοντα ἱατρό καὶ φιλόσοφο, *Σύνοψις ἱατρικῆς* 3, 1 [F. Z. Ermerins, *Anecdota Medica Graeca*, Leiden 1840 (ανατύπ.: Amsterdam 1963), σ. 127], ὅπου γίνεταί λόγος γιὰ τὶς ἐπτὰ συζυγίαι νεύρων ποὺ εκπορεύονται ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο.

III

Στο τελευταίο χωρίο εξηγείται η διαδικασία της γενέσεως του ζωτικού πνεύματος, το οποίον ὄργανόν ἐστι ψυχῆς πρὸς ἐνέργειαν. Ἡ διδασκαλία του ζωτικού πνεύματος ἀπαντά στον Ἀριστοτέλη και στον Χρύσιππο, και αποτελεί μια ἀπό τις βασικές αρχές της φυσιολογίας της πνευματικῆς ιατρικῆς σχολῆς¹⁰.

Ἐξήγ. Ἰλιάδ. 57, 29 - 58, 5

Colos:

τὸ γὰρ ἥπαρ
τῆ συμμετρίᾳ θερμότητων
πέττον τὸ αἷμα

γεννᾷ πνεῦμα ἀτμῶδες,
ὃ διὰ τῆς κοίλης φλεβὸς
ἐπὶ τὴν καρδίαν ἔλθον

γίνεται πνεῦμα λεπτομερές.

διὰ δὲ τῶν καρωτίδων ἀρτηριῶν
χωροῦν πρὸς τὸν ἐγκέφαλον

γίνεται ἔτι πλέον λεπτομερέστερον·
τῆ δὲ φυσικῆ τοῦ ἐγκεφάλου
ψυχρότητι κορεννύμενον

ὄργανον γίνεται
πρὸς ἐνέργειαν.

Ἰατρ. ἀπορ. 2, 67 [I, 75, 22-32

Ideler]:

ἐν γὰρ τῷ ἥπατι

τοῦ αἵματος πεττομένου
καὶ μεταβαλλομένου ὑπὸ τῆς
αὐτόθι συμμετροῦ θερμότητος
καὶ ὑγρότητος
γεννᾶται πνεῦμα ἀτμοειδές¹¹.
τοῦτο δὲ διὰ τῆς κοίλης φλεβὸς
ἀνιὸν μετὰ τοῦ αἵματος
πρὸς καρδίαν

καὶ ἐπὶ πλέον θερμαινόμενον καὶ
λεπτυνόμενον γίνεται ἀεροειδές·
καὶ πάλιν ἀναπεμπόμενον
διὰ τῶν καρωτίδων ἀρτηριῶν
πρὸς τὴν βάσιν τοῦ ἐγκεφάλου¹²
κατὰ πρόνοιαν φύσεως
ἐκείσε παιδαγωγούμενον

κατ' ἰδιότητά τινα φυσικὴν ὑπὸ τῆς
τοῦ ἐγκεφάλου ψυχρότητος ἀποβαλὸν
τὴν ἀμετρον ζέσιν
γίνεται πνεῦμα αἰθεροειδές,
ὅπερ ὄργανόν ἐστι ψυχῆς
πρὸς ἐνέργειαν.

10. Βλ. M. Wellmann, *Die pneumatische Schule bis auf Archigenes in ihrer Entwicklung* [Philologische Untersuchungen, Heft 14], Berlin 1895, σ. 137 κ.ε., καὶ F. Kudlien, *Pneumatische Ärzte*, RE XXI. suppl. XI (1968) 1103.

11. Πρβ. και 2, 69 [I, 77, 10-11 Ideler]: ἀπὸ μὲν γὰρ τοῦ αἵματος ἀτμὸς γεννᾶται ὑγρὸς ὦν καὶ θερμὸς.

12. Πρβ. και 1, 136 [I, 47, 15-18 Ideler]: ἐὰν μὲν γὰρ ἡ ἐρρωμένος [sc. ὁ σπλήν], ἔλκει ἐκ τοῦ ἥπατος πάντα τὸν τρυγώδη καὶ μελαγχολικὸν χυμὸν καὶ οὕτω καθαρὸν ἀνιὸν τὸ αἷμα ἐν ὄλω τούτῳ σώματι καὶ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἡδεὶ φύσιν καὶ ψυχὴν 1, 144 [I, 48, 36-37 Ideler]: τοῦτο τοίῳ [sc. τὸ πνεῦμα] ὡς λεπτομερές ἀνιὸν πρὸς τὸν ἐγκέφαλον· ἀκόμη, 2, 71 [I, 78, 10-11 και 18-21 Ideler].

IV

Τα χωρία που ακολουθούν περιέχουν απόψεις παρόμοιες και στα δύο έργα.
 'Εξήγ. 'Ιλιάδ. 15, 2-3 Lolos: *ὄφθαλμὸς γὰρ ψυχῆς κάτοπτρον καὶ δι' αὐτῷ* [corr. Ιακώβ: *αὐτῆς cod. et Lolos*] *τὰ ἦθη γνωρίζονται.*

Πρβ. 'Ιατρ. ἀπορ. 1, 70 [I, 23, 9-10 Ideler]: *οὕτω γὰρ καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς δι' ὀφθαλμῶν ὁρῶμεν.*

'Εξήγ. 'Ιλιάδ. 45, 20-23 Lolos: *ἀλλὰ τὴν ἁρμονίαν καὶ σύγκρασιν* [cod.: *σύγκαρσιν Lolos*] *καὶ σύνδεσιν τῶν τεσσάρων, αἵματος, φλέγματος, χυμοῦ καὶ χολῆς, ἐν τῷ ζῳῷ συγκεκραμμένων* [scripsi: *συγκεκραμμένα cod. et Lolos*].

Πρβ. 'Ιατρ. ἀπορ. 2, 10 [I, 56, 37 - 57, 3 Ideler]: *τὸ μὲν αἷμα τρέφον τὸ σῶμα πλουτεῖ τῷ ποσῷ, εἶτα φλέγμα. ποτὲ γὰρ καὶ τοῦτο ἐν λιμῷ τρέφει, εἶτα μειώτω ξανθὴ χολή, ὡς μὴ τρέφουσα. καὶ δριμεῖα δὲ πλεον ἐλαττοῦται ἢ μέλαινα ὡς ἐχθρὰ τῆς φύσεως, καὶ 2, 69 [I, 77, 10-20 Ideler].*

'Εξήγ. 'Ιλιάδ. 49, 21 Lolos: *διὰ τὸ πληξιν ἀέρος εἶναι τὴν φωνήν.*

Πρβ. 'Ιατρ. ἀπορ. 1, 134 [I, 46, 3-4 Ideler]: *ἡ γὰρ φωνὴ πλήττει τὸν ἀέρα, καὶ 2, 61 [I, 71, 16-18 Ideler]¹³.*

'Εξήγ. 'Ιλιάδ. 57, 27-28 Lolos: *τὸ ζωτικὸν γὰρ αἷμα καὶ θερμὸν ἐν τῇ καρδίᾳ ἐστίν.*

Πρβ. 'Ιατρ. ἀπορ. 1, 16 [I, 9, 20-26 Ideler]: *ὅτι φεύγουσα λίαν ἢ φυσικὴ δύναμις εἰς τὸ βάθος μετὰ τοῦ αἵματος τὸ ἔμφυτον θερμὸν καὶ ζωτικὸν τὸ παρὰ τῆς καρδίας γενόμενον ἀθρόως καταβαπτίζει... ἀναλογεῖ δὲ τὸ ἐκ καρδίας θερμὸν λυχνιαία φλογί, καὶ 1, 87 [I, 29, 3-4 Ideler]· 1, 98 [I, 34, 10-12 Ideler]. Πρβ. ἀκόμη, του ἴδιου, *Περὶ πυρετῶν* 2 [I, 82, 19-21 Ideler]: *δεῖ γὰρ παρὰ φύσιν εἶναι τὴν ταῖς φυσικαῖς ἐνεργεῖαις ἀντιπράττουσαν θέρμην, καὶ ἀπὸ καρδίας ἄρχεσθαι, ὅθεν δήπου τὸ φυσικὸν ἀναβλύζει θερμὸν.**

'Εξήγ. 'Ιλιάδ. 65, 6-7 Lolos: *τὸ γὰρ μέλι χολοποιὸν καὶ τοῖς ἰκτεριῶσι πικρὸν φαίνεται.*

Πρβ. 'Ιατρ. ἀπορ. 1, 101 [I, 34, 36-37 Ideler]: *Διὰ τί τὸ μέλι τὸ πᾶσι γλυκύτατον τοῖς ἰκτερικοῖς πικρὸν φαίνεται γενομένοις;¹⁴*

'Εξήγ. 'Ιλιάδ. 91, 9-12 Lolos: *δακρῦει Ἀχιλλεὺς ὡς λίαν φιλοτίμως στερισκόμενος τῆς τιμῆς. τὸ δὲ δάκρυον οὕτω γίνεται· πυκνουμένων τῶν*

13. Βλ. καὶ W. Ax, Ψόφος, φωνή und διάλεκτος als Grundbegriffe aristotelischer Sprachreflexion, *Glotta* 56 (1978) 245-271.

14. Βλ. καὶ Π. Κοτζιά-Παντελή, «Τὸ μέλι πικρὸν τοῖς ἰκτεριῶσι φαίνεται», *Ἑλληνικά* 37 (1986) 242-259.

ὄφθαλμῶν οἱ πόροι συνάγουσι τὸ ὑγρὸν καὶ δακρύουσι.

Πρβ. *Ίατρ. ἀπορ.* 1, 31 [I, 12, 34-37 Ideler]: διὰ τί δὲ οἱ λυπούμενοι... δακρύουσιν; οἱ μὲν λυπούμενοι τῇ πυκνότητι τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς πόρων ἐκθλίβουσι τὸ ἐν αὐτοῖς ὑγρὸν· ἡ λύπη γὰρ ψύζειν καὶ πύκνωσιν ἐργάζεται τῶν πόρων, καὶ 2, 26 [I, 61, 16-17 Ideler].

Ἐξήγ. *Ίλιάδ.* 117, 9-12 Lolos: ἐν γὰρ τῷ ἀέρι συμπυκνουμένῳ νεφῶν τῇ μὲν ἀποθλίψει αὐτῶν ὄμβροι γίνονται, τῇ δὲ συγκρούσει βρονταί, τῇ δὲ κινήσει καὶ περιτρίψει αὐτῶν ξηρὸς γεννηθεὶς ἄνεμος ἀποτελεῖ κεραυνόν.

Πρβ. *Ίατρ. ἀπορ.* 1, 38 [I, 14, 11-14 Ideler]: καὶ ἐπὶ τῆς παρατρίψεως τῶν νεφῶν ἐν χειμῶνι, πληγῆς τικτομένης, τῆς λεγομένης βροντῆς, καὶ ἐκπυρώσεως, <τῆς> supplevi λεγομένης ἀστραπῆς, ὡς ἐπὶ πυρεκβόλων.

Ἐξήγ. *Ίλιάδ.* 119, 5-7 Lolos: τὰ τέσσαρα στοιχεῖα· οὐ γὰρ ὕδωρ, ἐκεῖ κατὰ τοῦτον [sc. τὸν Ὁμηρον], ἐκεῖ καὶ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τῇ ἀραιώσει καὶ πυκνώσει.

Πρβ. *Ίατρ. ἀπορ.* 2, 14 [I, 58, 7-9 Ideler]: διὰ τί ἐκ τεσσάρων στοιχείων γενόμενοι (λέγω δὴ πυρός, ἀέρος, ὕδατος, γῆς) τρία ἔχομεν ἐν ἑαυτοῖς, ὑγρά, στερεά, πνεύματα;

Ἐξήγ. *Ίλιάδ.* 131, 23 Lolos: σφαιροειδῆ δὲ πάντα φασὶ τινες τὰ στοιχεῖα.

Πρβ. *Ίατρ. ἀπορ.* 2, 39 [I, 64, 7-8 Ideler]: σφαιροειδῆς δὲ γίνεται [sc. ἡ ἐκ τοῦ ὕδατος φῦσα], διότι τὸ ὕδωρ στοιχεῖόν ἐστι σφαιροειδές, καθάπερ καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΔΗΜ. ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΥΓΕΝΙΟ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ ΤΟΝ ΑΙΤΩΛΟ

Εἰς μνήμην Ἰωσήφ μοναχοῦ

Μὲ τίτλο *Σύναξις, Εὐγένιος ὁ Αἰτωλὸς καὶ ἡ ἐποχὴ του* (ἐπιμέλεια Π. Κ. Βλάχου), κυκλοφόρησε πρόσφατα (Ἀθήνα 1986) ἓνας ἐπιβλητικὸς τόμος 710 σελίδων, ποὺ περιέχει τὰ Πρακτικὰ ἀπὸ τὸ Συνέδριο (Καρπενήσι 12-14 Ὀκτωβρίου 1984) γιὰ τὸν Εὐγένιο Γιαννούλη. Διπλὴ εἶναι, νομίζω, ἡ κύρια προσφορὰ αὐτοῦ τοῦ πολύτιμου ἔργου: Ἀποθησαυρίζει τώρα τίς ἱστορικὲς καὶ φιλολογικὲς γνώσεις μας γύρω ἀπὸ τὴ μορφή καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐθνικοῦ δασκάλου καὶ παρέχει ἐποικοδομητικὲς καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ πρωτοποριακὲς ἀναλύσεις σχετικῶν φαινομένων. Ἔτσι γιὰ τὴν παραπέρα ἔρευνα τῶν θεμάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν Εὐγένιο θὰ ἀποτελέσει τὸ βιβλίον αὐτὸ στέρεη βάση, ἢ ὅποια θὰ συμπληρωθεῖ, ἐλπίζουμε σύντομα, μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ σώματος τῶν ἐπιστολῶν του, ποὺ

ετοιμάζουμε ἢ κ. Νίκη Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη καὶ ὁ ὑποφαινόμενος.

Οἱ ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Εὐγενίου μᾶς προσφέρουν βέβαια πολλὰ νέα στοιχεῖα, ἀλλὰ αὐτὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. 'Εδῶ θὰ ἤθελα νὰ κάμω, μὲ βάση ἄλλες πηγές, ὀρισμένες διορθωτικὲς καὶ συμπληρωματικὲς ἐπισημάνσεις γιὰ ζητήματα ποὺ θίγονται στὸν παραπάνω τόμο.

1. Στὰ βιογραφικὰ τοῦ Εὐγενίου πρέπει νὰ προστεθεῖ ὅτι τὸ 1646 βρισκόταν στὸ χωριὸ Βλάση (μᾶλλον τῆς περιοχῆς Καρδίτσας), δὲν εἶχε δηλαδὴ ἀκόμη καταλήξει στὸ Καρπενήσι. Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ ἀνέκδοτο σχέδιο ἐπιστολῆς, αὐτοῦ τοῦ ἔτους, τοῦ 'Ιωάννη Καρυοφύλλη πρὸς τὸν Νεόφυτο 'Αδριανουπόλεως, τὸ ὁποῖο καταχωρίζεται στὸ χειρόγραφο ἀρ. 10 (φ. 193β) τοῦ 'Ελληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως. 'Ο Καρυοφύλλης πληροφορεῖ τὸν Νεόφυτο: ... *τὸν σοφὸν Εὐγένιον γινωσκέτω σου ἢ πανιερότης διατρίβοντα μὲν ἔντινι χωρίῳ Βλάση λεγομένῳ, μελετῶντα δὲ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἄφιζιν· ἦν δ' ἀφίκηται πρὸς ἡμᾶς, ἔξει τοῦτον ἢ σεβασμότης σου συμφιλοσοφούντα καὶ συνδιατρίβοντα. Φαίνεται ὅτι ὁ Εὐγένιος σχεδίαζε νὰ μεταβεῖ ξανά στὴν Κωνσταντινούπολη, ἂν εἶναι σωστὴ ἡ γραφὴ ἡμᾶς, ἢ στὴν 'Αδριανούπολη, ἂν πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ ὑμᾶς. "Οτι πάντως ἐπέδωκε νὰ τὸν φέροι στὴν ἔδρα του ὁ 'Αδριανουπόλεως συνάγεται καὶ ἀπὸ μία ἄλλη ἀναφορὰ τοῦ Καρυοφύλλη σὲ δεῦτερο ἀχρονολόγητο σχέδιο ἐπιστολῆς του πάλι πρὸς τὸν Νεόφυτο (στὸ ἴδιο χφ, φ. 195α), ὅπου ὁ ἐπιστολογράφος σημειώνει: *Περὶ δὲ γε τοῦ κὺρ Εὐγενίου μελήσει μοι σὺν θεῷ, εἰ καὶ πρότερον ἔμελε, καὶ διὰ γραμμάτων τὸν ἐνόητα τρόπον πρὸς τὸ τῆς <εἰς> ὑμᾶς ὁδοῦ ἄψασθαι παροτρύναιμ*¹.*

2. 'Ενα κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Εὐγένιος δωρίζει τὴν 1η 'Ιουλίου 1669 στὴν ἐκκλησία τῆς 'Αγ. Τριάδος Καρπενησίου ὀρισμένα χρήματα καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία του (ἀνάμεσά τους ὀκτὼ τόμους τοῦ Χρυσοστόμου) φέρεται ὡς «ἡ διαθήκη» του (πρβ. *Σύναξις* σ. 76) ἀπὸ τότε ποὺ τὸ πρωτοδημοσίευσε ἀπὸ σωζόμενο ἀντίγραφο ὁ Τ. 'Αθ. Γριτσόπουλος². Μολονότι τὸ κείμενο αὐτὸ ἀρχίζει πράγματι μὲ τὴν τυπικὴ φρασεολογία διαθήκης, ἀμφιβάλλω ἂν ὁ χαρακτηρισμὸς εἶναι σωστός, ὅταν μάλιστα περιέχεται σ' αὐτὸ ὁ ὅρος τοῦ δωρητῆ νὰ παίρνει πίσω τὴν περιουσία του, ἂν τὴν χρειαστεῖ: ... *καὶ πάλιν, ἂν τὰ χρειασθῶ, γράφει γιὰ τὰ βιβλία ὁ Εὐγένιος, νὰ τὰ λαμβάνω ἄνευ τινὸς ἀντιλογίας καὶ λόγου· εἰ δὲ γε τὸ χρεῶν ἔλθῃ, ὁ θάνατος, καὶ οὐ φθάσω ἐπανελθεῖν εἰς τὸ Καρπενήσι, πάλιν ἔστωσαν εἰς τὴν ῥηθεῖσαν ἐκκλησίαν μέχρις ἄλλης δευτέρας σκέψεως, ὅπου θέλομεν οἰκονομήσει ὑστερον*. 'Απὸ τὸν ὅρο αὐτὸν φαίνεται,

1. Δημοσιεύω τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ ἀπὸ φωτοτυπίες τοῦ παραπάνω χειρογράφου, τὶς ὁποῖες μοῦ παραχώρησε πρόθυμα ὁ κ. 'Αγαμέμνων Τσελίκας. Γιὰ τὴν εὐγενική του χειρονομία τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ.

2. Στὸν τόμο *Γέρας 'Αντωνίου Κεραμοπούλου*, 'Αθήνα 1953, σ. 480 κ.έ.

νομίζω, ότι πρόκειται για πράξη δωρεάς, που συντάσσει ο Εύγένιος είτε μακριά από το Καρπενήσι είτε, το πιθανότερο, λίγο πριν αναχωρήσει από αυτό. 'Ανεξάρτητα από το όνομα, το κείμενο αυτό δεν είναι η τελική διαθήκη του Εύγενίου, γιατί έχουμε μαρτυρία ότι αυτός ύστερα από «δεύτερη σκέψη», όπως προλέγει εδώ, τακτοποίησε διαφορετικά τα πράγματά του. Ξέραμε από τον Σάθα³, που δεν κατονομάζει την πηγή του, ότι ο Εύγένιος κατέλιπε την βιβλιοθήκη του στους μαθητές του 'Αναστάσιο Γόρδιο και Χριστοφόρο. Αυτό επιβεβαιώνεται από δημοσιευμένη τώρα επιστολή του Γορδίου προς τον συγκληρονόμο του, από τα Βραβιανιά 15 Νοεμβρίου 1723⁴, η οποία μνημονεύει ρητά τη διαθήκη του Εύγενίου και μās αποκαλύπτει ότι οι τρεις κληρονόμοι, οι δύο παραπάνω και τρίτος άγνωστος, έρίζουν άκομη για τη διανομή τών όκτώ τόμων του Χρυσοστόμου, σαράντα χρόνια μετά τον θάνατο του διαθέτη (άν βέβαια είναι σωστή η χρονολογία τής επιστολής).

Με την ευκαιρία αυτή άς σημειωθεί ότι δεν πρέπει να ύπήρξε ποτέ στη Λάρισα χειρόγραφο με τη διαθήκη και επιστολές του Εύγενίου, όπως διατείνονται πολλοί μετά τον Γριτσόπουλο⁵. Στη λαρισινή έφημερίδα «'Ελευθερία» (21 και 22 Νοεμ. 1950) γίνεται λόγος για δύο χφφ που περιείχαν, ανάμεσα σε άλλα, έργα του Γορδίου και μόνον επιγράμματα του Εύγενίου. 'Από τα γραφόμενα τής έφημερίδας φαίνεται ότι πρόκειται για τα χφφ άρ. 1 και 4 τής βιβλιοθήκης του 'Ιωάννου Οικονόμου, τών όποιών έχουμε τώρα δημοσιευμένη αναλυτική περιγραφή⁶. 'Από την περιγραφή αυτή φαίνεται ότι στο δεύτερο από τα παραπάνω χειρόγραφα ύπήρχε ίσον τής διαθήκης όχι του Εύγενίου αλλά του Γορδίου. 'Η συλλογή του Οικονόμου άνήκει σήμερα στη Δημοτική Βιβλιοθήκη τής Λάρισας, αλλά, όπως με πληροφορήσε ο διευθυντής της, το ύπ' άρ. 1 χφφ και από το ύπ' άρ. 4 τα φύλλα με τη διαθήκη του Γορδίου έχουν πλέον έξαφανιστεί. 'Αντίθετα ύπάρχει ένα άλλο χειρόγραφο τής ίδιας συλλογής, το ύπ' άρ. 2, με επιστολές του Γορδίου.

3. Σχετικά με τα βιβλία του Εύγενίου (πρβ. *Σύναξις* σ. 277 κ.έ.) να προστεθεί ότι κατείχε κείμενο του 'Αριστοτέλη (φαίνεται αυτό από την παραπάνω επιστολή του Γορδίου προς τον Χριστοφόρο) και τον κώδικα άρ. 455 του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου, με έργα του Μακαρίου Χούμου⁷.

3. *Νεοελληνική Φιλολογία* σ. 330.

4. Την επιστολή, όπου ένδεχομένως έχει στηριχθεί και ο Σάθας, τη δημοσίευσε από το χφφ ΕΒΕ 2188 ο Π. Ι. Βασιλείου στο βιβλίο του *Εύγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός και οι σπουδαιότεροι μαθητές τών Σχολών τών 'Αγράφων*, 'Αθήνα 1985², σ. 149-50, σημ. 123.

5. 'Αθηνά 58 (1954) 33.

6. Βλ. *'Ιωάννου Οικονόμου Λαρισίου (1783-1842) 'Επιστολαί διαφόρων, Μεταγραφή Γ. Α. 'Αντωνιάδη, Φιλολογική παρουσίαση Μ. Μ. Παπαϊωάννου*, 'Αθήνα 1964, σ. 631 κ.έ.

7. Βλ. 'Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *'Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*, τ. Ε', σ. 19. Πρβ. *'Ελληνικά* 14 (1955) 44.

4. Ἀποστολέας μιᾶς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Γερμανὸ τὸν Λοκρό, ποῦ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἐπανελημμένα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ της στὴν Ἀθηνᾶ (58, 1954, 59 κ.έ., ἀρ. 15· πρβ. *Σύναξις* σ. 82), δὲν εἶναι ὁ Εὐγένιος ἀλλὰ ὁ Διονύσιος Λαρίσης (ὁ Μουσελίμης), γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ὁποίου καὶ γράφτηκε ἀπὸ τὸν Εὐγένιο. Βλ. *Ἐκκλησ. Ἀλήθεια Β* 2 (1886) 69-72, ὅπου καὶ ἡ σωστὴ δημοσίευση καὶ ἡ ὀρθὴ χρονολογία (1663). Συνεπῶς χρειάζονται ἀναθεώρηση ὅσα γράφονται ἀπὸ τὸν Γριτσόπουλο στὸν πρῶτο τόμο τοῦ βιβλίου του γιὰ τὴν Πατριαρχικὴ σχολή (σ. 227-229).

5. Ὡς πρὸς τὶς ἐπιστολὰς ποῦ δημοσίευσε ἡ κ. Κ. Ἀλκ. Μπουρδάρη ἀπὸ τὸ χφ ἀρ. 21 τῆς Μονῆς Προυσοῦ (*Σύναξις* σ. 169 κ.έ.)⁸, ἐπισημαίνονται μὲ συντομία τὰ ἀκόλουθα:

α. Ἀποστολέας τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ράδουλα (*Σύναξις* σ. 179-80) δὲν εἶναι ὁ Εὐγένιος (αὐτὸς μόνο τὴν ἔγραψε) ἀλλὰ κάποιος χαροκαμένος γονιός, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενα. Ἡ ἐπιστολὴ καὶ στίς δύο ἐκδόσεις της εἶναι ἐλλιπής· γιὰ τὴ συνέχεια τοῦ κειμένου βλ. ὅσα γράφει ὁ Ἄ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς στὸν 13ο τόμο τῆς συλλογῆς Huzmuzaki, σ. λβ'.

β. Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἐπισκόπου Λιτζᾶς Γρηγορίου (πρβ. *Σύναξις* σ. 182, σημ. 1)⁹ παρέλκει γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γορδίου *Γρηγορίῳ ἐπισκόπῳ Λιτζᾶ καὶ Ἀγράφων*, πλημμελῶς μεταγραμμμένη ἀπὸ τὴν ἐκδότρια, φέρει χρονολογία, ποῦ διαβάζεται καθαρά (φ. 3α): 1692 Σεπτεμβρίου λ'. Ἐπομένως πρόκειται πράγματι ἐδῶ γιὰ τὸν γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγὰς ἐπίσκοπο αὐτῆς τῆς περιόδου. Ἐπειτα τὰ δεδομένα τῆς ὀγδοῆς ἐπιστολῆς τοῦ Εὐγενίου (*Σύναξις* σ. 181-82) εἶναι παραπλανητικά. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ περιέχεται στὰ φφ. 10α-11α τοῦ κώδικα τοῦ Προυσοῦ καὶ φέρει ἐδῶ δύο ἐπιγραφές: *Τῷ ἐπισκόπῳ Λιτζᾶ (sic) κὺρ Γρηγορίῳ καὶ Ὅταν διὰ κέρδος χειροτονεῖ πολλοὺς ἱερεῖς ὁ ἀρχιερεὺς*, καθὼς ἐπίσης ὑπογραφή μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐγενίου. Ἀλλὰ ἀπὸ τὶς δύο ἐπιγραφές ἡ πρώτη εἶναι ἀσφαλῶς νεώτερη προσθήκη: ἔχει γραφεῖ πάνω ἀπὸ τὴ δεύτερη μὲ διαφορετικὸ μελάνι, ἴσως ὅμως ἀπὸ τὸν ἴδιο γραφέα. Πιθανότατα ἡ προσθήκη αὐτὴ ὀφείλεται σὲ ἐπίδραση ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἐπιστολὴ τοῦ Γορδίου πρὸς τὸν Γρηγόριο — ἡ ὁποία βρίσκεται, εἶδαμε, μερικὰ φύλλα πιὸ πρὶν στὸν ἴδιο κώδικα —, ὅπως ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσουμε ἡ ἐπανάληψη τοῦ λάθους *Λιτζᾶ* (ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *Λιτζᾶς*) καὶ στίς δύο περιπτώσεις. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα δὲν σταματᾷ ἐδῶ, ἀφοῦ ὁ ἀναγνώστης τοῦ κειμένου τοῦ Προυσοῦ διαπιστώνει ὅτι ἡ δεύτερη ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές μόνο σὲ πολὺ μικρὸ βαθμὸ ἀντιστοιχεῖ στὸ περιεχόμενό του. Ἡ ἀσυνέπεια ἐξηγεῖται εὐκολα, γιὰτί, ὅπως

8. Πρβ. καὶ Ἑλληνικὲς Ἀνακοινώσεις στὸ Ε' Διεθνὲς Συνέδριο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, Ἀθήνα 1985, σ. 99 κ.έ.

9. Πρβ. καὶ Ἀνακοινώσεις σ. 105.

φαίνεται ἀπὸ τὸν κώδικα τῶν Βρυξελλῶν, τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀμάλαγμα δύο ἐπιστολικῶν ὑποδειγμάτων¹⁰, ποὺ παραδίδονται ἐκεῖ στὰ φφ. 118-120: ἀπὸ τὸ ἓνα εἶναι δανεισμένη ἢ δευτέρη ἐπιγραφή ("Ὅταν κτλ.) καὶ μία ἢ δύο ἀντίστοιχες περίοδοι καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ ὑπόλοιπο μέρος. Ἄλλη ἐπιγραφή ἢ ὑπογραφή στὸ χειρόγραφο τῶν Βρυξελλῶν δὲν ὑπάρχει. Ἡ σύγκριση αὐτῆ ὀδηγεῖ στὴν πιθανότερη κατὰ τὴ γνώμη μου ὑπόθεση, ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Προυσοῦ εἶναι κατασκευάσμα κάποιου γραφέα. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, σὲ καμιά περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ κείμενο αὐτὸ ὡς τεκμήριο ἀλληλογραφίας τοῦ Εὐγενίου μὲ τὸν ἐπίσκοπο Λιτζᾶς Γρηγόριο.

γ. Ἡ ἐπιστολὴ *Τῶ πρώην Ἄρτης* (Σύναξις σ. 182-83) δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὸν Εὐγένιο. Ὅπως προκύπτει σαφέστατα ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της, εἶναι γραμμένη ὄχι ἀπὸ τὸν Γόρδιο ἀλλὰ ἀπὸ κάποιον Γεράσιμο καὶ ἀφορᾷ τὸν θάνατο σπουδαίου, φαίνεται, δασκάλου καὶ ἱερωμένου, τοῦ Μακαρίου (ὄχι μακαρίου). Εἶχα ὑποθέσει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Μακάριο Καλογερά, τὸν ἰδρυτὴ τῆς Πατριάδος Σχολῆς¹¹, καὶ ὅτι συνεπῶς παραλήπτῃς τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ὁ Νεόφυτος ὁ Μαυρομμάτης καὶ ἀποστολέας ὁ Γεράσιμος ὁ Βυζάντιος¹². Ἡ ὑπόθεση αὐτῆ ἐπιβεβαιώθηκε, ὅταν μὲ πληροφόρησε ὁ π. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἔχει ἤδη δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν 'Ι. Σακκελίωνα¹³ μὲ βᾶση χειρόγραφο τῆς Μονῆς Πάτμου.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Ι. Ε. ΣΤΕΦΑΝΗΣ

10. Γιὰ τὰ κείμενα αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ποὺ παραδίδει ὁ κώδικας τῶν Βρυξελλῶν, βλ. Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, *Ἑλληνικά* 24 (1971) 88.

11. Τὰ ἐγκώμια τοῦ ἐπιστολογράφου γιὰ τὸν νεκρὸ (... ὁ ἀκριβὴς φύλαξ τῶν ἡθῶν τε καὶ νόμων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἡ ἔμφυτος ἰδέα τῆς τε ἔσω καὶ ἔξω φιλοσοφίας, ὁ κόσμος τῶν διδασκάλων, τῆς καλλιπέρας τοῦ καθ' ὅλου λόγου τὸ ταμεῖον κτλ.) θυμίζουν λόγια ἀπὸ τὴν ἀναγραφὴ τοῦ θανάτου τοῦ Καλογερά (17 'Ιαν. 1737) στὸ *Βραβεῖον τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου*, στ. 1075 κ.έ.: οὗτος ὑπερέβη πάντας τοῦ καιροῦ ἐκείνου διδασκάλους καὶ κατὰ τὴν ἔσω καὶ ἔξω σοφίαν καὶ ἐγένετο δευτέρος Χρυσόστομος καὶ ποταμὸς ἀνεξάντλητος εἰς τὰς διδασκὰς καὶ ἐχθρὸς τῶν λατίνων κτλ. (βλ. Χρ. Φλωρεντῆ, *Βραβεῖον τῆς ἱερᾶς Μονῆς Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου*, Ἀθήνα 1980, σ. 55-6).

12. Γιὰ τὴν σχέσιν τῶν τριῶν προσώπων βλ. Ν. Τσουλκανάκη, *Ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης Νεόφυτος Μαυρομμάτης καὶ αἱ σχέσεις του πρὸς τὸ κατὰ Πάτμον Φροντιστήριον Μακαρίου τοῦ Καλογερά*, *Κληρονομία* 9 (1977) 88 κ.έ.

13. *Παρνασσὸς* 13 (1890) 565-66. Ὁ γραφέας τοῦ Προυσοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ κάποιες διαφορετικὲς γραφές, ἔχει προσθέσει στὸ τέλος αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς δύο σειρὰς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἄλλου γράμματος, τοῦ ἔκτου στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Σακκελίωνα (αὐτόθι).